

Symposium „Funkční analýza v sociologické práci“

Ve dnech 14.–16. listopadu 1989 se v Moravském Krumlově sešlo 32 československých sociologů na sympoziu, které společně připravily sekce metod a technik Československé sociologické společnosti při ČSAV a metodologická sekce Slovenské sociologické společnosti při SAV. Garantům akce Soně Szomolányiové (FF UK Bratislava) a Martinu Potůčkovi (VŠE Praha) se podařilo připravit pro sympodium sborník s deseti příspěvky, který měli účastníci předem k dispozici. Ačkoliv neobsahoval všechna vystoupení, přece jen přispěl k efektivnějšímu jednání sympozia. Jednání bylo rozděleno do čtyř půldenních bloků.

Úvodní vystoupení patřila teoretikům a bylo na škodu, že právě texty jejich vystoupení neměli účastníci předem k dispozici. Miloslav Petrušek (ÚFS ČSAV Praha) v úvodu svého výkladu o *historickém vývoji pojetí funkce a funkcionality v sociologickém myšlení* zdůraznil, že při uvažování o funkcionální metodě se nemůžeme vyvázat z toho, že tato metoda je spojena se svými teoretickými zdroji, s různými podobami funkcionalismu. Podrobněji vyloužil čtyři vývojové etapy tradičního sociálně antropologického a sociologického funkcionalismu – raný funkcionalismus (Radcliffe-Brown, Malinowski), klasický (Parsons), revidovaný či systematizovaný (Merton) a tzv. skrytý (kryptofunkcionalismus), charakterizoval základní oblasti aplikací funkcionální analýzy (deviantní chování, teorie referenčních skupin, teorie sociální stratifikace) a načrtl další vývojové tendence funkcionální analýzy a teorie. Na jeho vystoupení navázala Soňa Szomolányiová výkladem páté vývojové etapy – *neofunkcionalismu*, který se v 80. letech stal spíše širokou intelektuální iniciativou, než novou propracovanou a koherentní teorií. Podrobněji se pak věnovala zejména neofunkcionální revizi teorie diferenciace (teorie sociální změny). V teoretickém bloku dále vystoupilo několik účastníků, kteří pro sborník připravili „problémově orientované“ texty, jejichž příspěvky se však vyznačovaly zajímavým a inspirujícím přesahem do teorie. Tak v pojetí Miloše Kalába (*Výzkumný ústav pedagogický Praha*) je funkční analýza společenských jevů vázána na pojetí společnosti jako funkčního systému, tj. autoreglativního systému s cílovým chováním. Nejvíce polemických reakcí vyvolala jeho terminologická inovace – zavedení pojmu pozitivní (resp. negativní) disfunkce, k němuž došel na základě úvahy, že v závislosti na změnách vnitřního a vnějšího prostředí se mění uspořádání a cílová orientace společenského systému jako celku a mění se také funkční význam jednotlivých společenských procesů i diachronně, tj. že z dialektického hlediska je funkčnost takovou proměnou, která může v různých strukturálních a časových souvislostech nabývat různých hodnot. Petr Kunst (ÚFS ČSAV Praha) se v teoretickém výkladu ke svému příspěvku *Řídící funkce společnosti* věnoval pojetí společenského řízení jako sociální funkce, pojetí společenského řízení jako jedné ze základních existenčních funkcí společnosti. Řízení v tomto smyslu chápe jako účelový komplex činností, vztahů a věcí přispívajících specifickým způsobem k přežívání a rozvoji lidské společnosti, což je chápání vcelku obecně přijímané. Problémy se objevují až při dekompozici integrální řídící funkce společnosti, při vymezování dílčích funkcí, což bylo téma následující – speciální – části jeho příspěvku. Martin Potůček pak s využitím teoretických východisek svého článku *Funkční analýza odvětví – teoretická východiska, praktické aplikace* polemizoval se dvěma úvodními teoretickými vystoupeními. Ve svém pojetí funkce klade důraz na to, co je „mezi jednotlivcem a společností“, a to jsou potřeby. Funkcí tedy rozumí „upevněné, cyklicky se opakující, velmi často institucionálně zabezpečené uspokojování určitých potřeb společenského subjektu...“. V odpovědi na otázku, jak má být analýza funkcí včleněna do celého proudu společenskovo vědního poznání, se přiklání ke koncepci M. S. Kagana, vycházející z představy o spojení předmětné, funkční a procesuální roviny zkoumání. Tuto koncepci poznávacího kontextu funkční analýzy Potůček označuje jako kontextuálně aplikovanou funkční analýzu a ilustruje ji srovnáním jejích poznávacích konsekvencí se třemi myšlenkovými pilíři tradičního strukturálního funkcionalismu.

Ivo Možný (FF UJEP Brno), který zahájil blok jednání věnovaný uplatnění funkční analýzy na různé sociální problémy, hned v úvodu svého textu *Čertovo kopytko funkční analýzy rodiny* zdůrazňuje, že na sympodium nepřináší příspěvek k funkční analýze rodiny, nýbrž přichází s kritickým zamyšlením „nad

teorii rodiny, která se při pokusu o vysvětlení rodinného systému a jeho místa v sociálním systému naší společnosti opírala právě o funkční analýzy rodiny“. Jeho příspěvek, mimochodem brilantní z hlediska myšlenek i jazyka, je tak vlastně funkční analýzou funkcionální analýzy rodiny či metateoretizováním o teorii rodiny. . . a také pokusem o rekonstrukci jiné, alternativní interpretace rodiny, která funkčním přístupem k analýze rodiny konkuruje. Tato teorie, v níž je rodina konečným cílem, finální hodnotou, nebyla u nás formulována, je však reálným protipólem teleologického apriorismu funkčního chápání rodiny, podle něhož tu rodina není „sama pro sebe“, ale vždycky zároveň slouží společnosti jako nezastupitelný sociální instrument. Na Možného vystoupení vhodně navázal Ladislav Rabušic (FF UJEP Brno) příspěvkem *K manifestním a latentním funkcím československé populační politiky*. Mertonovo rozlišení latentních a manifestních funkcí, které dále rozvíjeli Popper, Boudon, Sztompka aj., se mu jeví jako produktivní při nahlížení na naši populační politiku. Její otevřeně hlásanou, manifestní funkcí je podle Rabušice pomáhat mladým rodinám a dětem v nich, skrytou (resp. skrytě očekávanou) funkcí je pronatalitní politika. Podrobněji se pak zabýval negativními souvislostmi této politiky, zejména v kontextu nutného procesu modernizace naší společnosti.

Marie Čermáková (ÚFS ČSAV Praha) ve svém vystoupení *Funkční analýza výchovně vzdělávací soustavy* upozornila na fakt rozštěpení „času“ ve škole na vzdělávání a výchovu a položila si otázku funkce výchovně pojatých předmětů. Ukázala na neschopnost našeho školství kumulovat vyučovací předměty s cílem zvýšit jejich vzdělávací „náboj“, zejména však na skutečnost, že cílem výchovy je přizpůsobení dítěte, jeho indoktrinace. V diskusi se sice objevilo upozornění, že kvůli tomu, čím jsme reálně naplnili výchovu, nelze výchovu samu ztrácovat, nicméně vystoupení M. Čermákové bylo přínosné již pro otevřené pojmenování situace v našem školství. Na její vystoupení navázal Oldřich Šiška (státní podnik Křižík Praha) příspěvkem *Aplikace funkční analýzy ve výchovně vzdělávacím systému podniku*. Hovořil o výchově a vzdělávání dospělých v podnicích a o výsledcích výzkumu využívání (resp. nevyužívání) kvalifikace středoškoláků a vysokoškoláků. Ivan Dianiška (Kabinet teorie vědy a prognóz VS SAV Bratislava) ve vystoupení *Funkce funkční analýzy při výzkumu nefungujících sociálních systémů* upozornil na nosnost funkční analýzy vědy v naší společnosti. Přesto, že funkční analýza vědy není ve světové sociologii již dávno tou nejaktuálnější orientací, v našich podmínkách, charakterizovaných zejména chybějící samoregulací vědy, je zřejmá její smysluplnost a funkčnost.

V úvodu třetího půldne dostal slovo opět Miloš Kaláb, tentokrát proto, aby komentoval speciální část svého textu ve sborníku *Funkční analýza výchovně vzdělávacího procesu*. Ačkoliv název sám je téměř shodný s názvem příspěvku Marie Čermákové, pojednává Kaláb o něčem poněkud odlišném. Zabývá se jednotlivými funkcemi, které plní výchovně vzdělávací proces ve vztahu ke společenskému systému (jde o funkci kulturační, profesionalizační, socializační a personalizační). V prezentované podobě jde tedy spíše o určitou „systematizaci“ funkcí, než o identifikaci problémů ve výchovně vzdělávací soustavě s pomocí funkční analýzy, ačkoliv v závěru svého textu autor píše i o možnostech funkční analýzy významu jednotlivých vyučovacích předmětů apod. Příspěvek Anny Pospišilové *Výsledky funkční analýzy u objektu odvětví* pojednával o historii projektu budování ASR pro všechna odvětví ČSSR. Předpokladem úspěšnosti projektu byla mj. identifikace obsahu pojmu „odvětví“ a věcná charakteristika tohoto sociálního jevu, což umožnila právě funkční analýza. Věra Lapáčková (VÚT Praha) se ve svém příspěvku *Společenské funkce vrcholového sportu* pokusila odpovědět na otázku, které potřeby „společnosti jako celku“ jsou uspokojovány vrcholovým sportovcem. V diskusi k jejímu vystoupení však byly oprávněně vysloveny požadavky zkoumat také disfunkce vrcholového sportu a odhalovat jeho latentní funkce.

Na vystoupení Věry Lapáčkové tematicky navazoval příspěvek Martina Potůčka přednesený v rámci posledního půldne jednání. Potůček navázal na své teoretické vystoupení a demonstroval aplikaci funkční analýzy na oblast tělesné kultury a zdravotnictví. Na jeho příspěvku je sympatické to, že nekončí výčtem funkcí uvedených „odvětví“, ale reflektuje také teoretické a metodologické otázky spojené s aplikací funkční analýzy, zejména na rozsáhlé oblasti sociálního života. Charlotte Kadavá (Ústav ekologie průmyslové krajiny ČSAV Ostrava) rozdělila své hutné vystoupení do dvou částí, spojených ovšem společným tématem životního prostředí. Nejprve pojednala o vztahu rodin k přírodním a kulturním prostředí a seznámila s některými výsledky výzkumu provedeného k tomuto tématu v Severomoravském kraji. V druhé části vystoupení odpovídala na otázku po funkcích tisku ve vztahu k ekologickým aspektům způsobu života na základě výsledků obsahové analýzy okresního a krajského tisku Severomoravského kraje za léta 1971–1988. Martin Bútor (Psychiatrická léčebna Pezinok) připravil pro sborník brilantní

príspevek *Funkce alkoholu a pozadí protialkoholických úsilí*. Ten se stal odrazovým můstkem pro stejné brilantní vystoupení na téma funkcí alkoholu, prohibice a protialkoholních úsilí v jednotlivých fázích historického vývoje SSSR. Tyto fáze označil jako „revoluce na vzestupu“, „revoluce vítězná a vládnoucí“, „revoluce zkorumpovaná“ a „revoluce obrozovaná“ (neboli perestrojka). U posledního období pak konkrétně charakterizoval eufunkce a disfunkce protialkoholního úsilí, kdy podle jeho názoru disfunkce zřetelně převažují. I tak ovšem abstinentské hnutí sovětské perestrojky potvrzuje všeobecný poznatek, že organizované protialkoholní úsilí je typické pro sociální hnutí, která jsou na vzestupu.

Závěr semináře patřil opět „teoretikům“, kteří se pokusili o shrnutí a náměty na budoucí práci. S. Szomolányiová upozornila především na rizika funkcionální analýzy, její samoúčelné uplatňování, nebezpečí ustrnutí na normativní rovině a klasifikacích, které jsou jen jedním stádiem její aplikace. Zdůraznila nutnost začlenění funkcionální analýzy do problémového rámce. S funkcionální analýzou je třeba pracovat jako s jednou sociologickou metodou z řady dalších, jako s metodou, která je integrální součástí metodologické výbavy sociologie a která je stejně legitimní jako metody jiné. S jistou lítostí konstatovala, že při uvažování o funkcionální analýze zapomináme na český funkcionalismus, představovaný I. A. Bláhou a J. L. Fischerem. M. Petrusek se ve svém hodnocení sympozia pokusil odpovědět na otázku, „co dále“. Upozornil na širší teoretické souvislosti diskuse o funkcionální analýze, která by měla být součástí diskusí o životnosti jiných dříve módních teorií, jako je strukturalismus, behaviorismus, psychoanalýza, pozitivismus atd. Pro naši sociologii se jeví jako vysoce potřebné věnovat v návaznosti na diskuse sympozia o funkcionální analýze pozornost následujícím tématům: zhodnocení formalizované podoby funkcionální analýzy, tak jak je známa již od 60. let, a studium jejího dalšího vývoje; seznámení se s tím, jak jsou pojmy funkcionální analýzy redefinovány v soudobé sociologii; rozbor vztahu funkcionální analýzy a obecné teorie systémů; znovu se v souvislosti s funkcionální analýzou vrátit k diskusím o nominalismu a realismu v sociologii; věnovat se problémům výstavby sociologické teorie. M. Potůček ve svém závěrečném vystoupení s potěšením konstatoval, že sympozium nepochybně koncept funkce a naopak prokázalo jeho smysluplnost v sociologické práci. Zároveň ovšem odhalilo řadu problémů v souvislosti s aplikací funkční analýzy.

Sympozium se vyznačovalo velmi otevřeným a věcným jednáním. Jeho součástí byla také neformální večerní diskuse o *sociálních funkcích a fungování sociologie v naší společnosti*, kterou moderoval M. Bútor. V diskusi byl prezentován příspěvek Martina Bútory a Zory Bútorové *Kulturotvorná funkce sociologie v reflexi slovenské literární obce*, seznamující s nepřilíh lichotivými výroky slovenských literátů o naší sociologii. V rámci oficiálního jednání sympozia i řady neformálních diskusí byla otevřeně identifikována řada problémů naší společnosti, které byly veřejně pojmenovány až po 17. listopadu. Sociologové si v Moravském Krumlově udělali čas také na prohlídku Slovenské epopeje Alfonse Muchy, instalované v místním zámku a projevíli vzácný smysl pro humor, když před tím vyslechli úvahu M. Petruska, která byla „pokusem o aplikaci funkcionální analýzy“ na toto tolik diskutované dílo českého maliřství.

Mám-li možnost hodnotit jednání sympozia s určitým odstupem, chci za sebe konstatovat, že bylo mimo jiné potřebným krokem k znovuoživení diskusí o podstatných otázkách sociologické teorie a metodologie. Zároveň ale mnohé diskuse na sympoziu odkryly slabá místa v našem sociologickém vzdělání a mezery v teoretickém a obecně metodologickém sociálním zázemí. To má přímou souvislost s tím, že nám chybí (kromě jiného) překlady, například zrovna klasického díla Mertonova, které leží 20 let v nakladatelství Academia. Sympozium ale také ukázalo, že zájem o teoretické, obecně metodologické a dokonce metateoretické analýzy je živý nejen mezi „akademickými sociology“. Jde přirozeně vždycky o to, jaká teorie, jaká metodologie a jakou formou je sociologické veřejnosti prezentována. Moravskokrumlovské sympozium bylo jedním z prvních kroků k realizaci ideje teoreticky pluralitní sociologie – příznačně uskutečněným doslova v předvečer listopadových událostí.